

ТЕОРІЯ ТА ІСТОРІЯ АРХІТЕКТУРИ

УДК 728.1:691.11 (477.82)

І. Г.Абрамюк

ДЕРЕВО В АРХІТЕКТУРІ ЛУЦЬКОГО ЖИТЛА НА ПОЧАТКУ ХХ ст.

Вступ. На початку минулого століття, як і в попередні віки на території старої Волині та в Луцьку зокрема, дерево було найдешевшим, найдоступнішим та дуже популярним будівельним матеріалом. Ще з давніх віків народні майстри накопичували та вдосконалювали досвід дерев'яного будівництва різних за функціональним призначенням будівель. Воно переважало як в сільській, так і в міській забудові: із дерева зводилися і садиби, і міщанські будинки, і господарські споруди. З нього виготовляли всі конструктивні частини. Дерево використовували для внутрішнього та зовнішнього оздоблення будівель.

Луцьк довго, за винятком оборонних та культових споруд, був містом дерев'яним. Кам'яні житлові будинки були рідкістю. Масове кам'яне спорудження житла розпочалося під кінець ХІХ століття. Про це свідчать інвентарні та люстраційні описи, а також згадки очевидців. Наприклад, люстрація 1789 року нараховує на території міста тільки 27 кам'яниць [1]. Ю.І. Крашевський відвідуючи Луцьк у 1840-вих роках, відмітив, що місто майже повністю забудоване дерев'яними будинками [2].

На жаль, соціально-економічні, політичні фактори, плинність часу та історичні події сприяли тому, що житлові будівлі та споруди знищувалися, перебудовувалися, в них проводилися ремонти і реконструкції. Зважаючи на це пам'ятки старовинного житлового будівництва набули вигляду, який поєднується з історико-архітектурними та мистецькими традиціями ХІХ – ХХ ст. Тому доцільно розглянути збережені одиниці дерев'яного житла зведені на початку ХХ ст. в контексті історичного розвитку будівництва.

Аналіз останніх досліджень. Принципи формування та розвитку дерев'яного будівництва сакральних та житлових споруд, а також специфіку їх архітектури вивчало велике коло дослідників. Аналіз дерев'яної архітектури

України знаходимо у працях Л. Маслова, П. Раппопорта, П. Юрченка. Вагоме значення у вивченні розвитку та особливостей дерев'яної народної архітектури мають численні праці А. Данилюка.

Методика досліджень. Для детального вивчення дерев'яного житла в Луцьку на початку ХХ ст. були використані архівні матеріали із фонду Технічного відділу Луцького магістрату (ф. 158, оп. 4.), проведені натурні обстеження та обміри збережених об'єктів та зроблені їх фото фіксації.

Результати досліджень. На характер формування і оздоблення дерев'яних жител значною мірою впливали як етнічний та соціальний склад міського населення, так і вид діяльності мешканців, щільність забудови, конфігурація ділянки та вшанування народних традицій.

Відомо, що стародавнє будівництво фортифікаційних, сакральних та житлових споруд на Волині та у місті Луцьку було дерев'яним. З поступовим розвитком виробництва та суспільно-економічного життя населення зведення дерев'яних споруд замінювалося мурованим будівництвом. Ріст благополуччя міста створював нові можливості використання цегли у зодчестві, але дерево й надалі займало чільне місце при спорудженні міського житла.

На ранньому етапі розвитку дерев'яного будівництва житло мало спрощену об'ємно-планувальну структуру. Будинок зводився у вигляді куба із брусів чи колод накритий двоскатним дахом. На основі цієї найпростішої конструктивної схеми склалася своєрідна модульна система, за допомогою якої визначалася типологія житла [3]. Пізніше в результаті комбінації модульних одиниць житло почало набувати все складнішої планувальної композиції. У ньому з'явилося декілька приміщень, як житлових, так і господарських. Дахи були двоскатні, виготовлені із соломи, дощок чи гонту.

Варто зазначити, що дерев'яні будівлі Луцька найчастіше належали до каркасної конструктивної системи, яка складалася із стояків та прогонів.

Внаслідок активного розвитку цегляної промисловості, в масовому житловому будівництві цегла стала витісняти основний будівельний матеріал. Через певні соціально-економічні умови цей процес заміни матеріалів відбувався поетапно. В результаті в Луцьку з'явився такий тип будівлі, як комбінований будинок. Для створення даного типу споруд виконувалися різноманітні комбінації з використанням цегли та дерева. Наприклад:

- Зводився дерев'яний будинок із обмурованими кутами;
- Дерев'яний будинок повністю обмуровувався цеглою;
- Споруджувався мурований низ будівлі, а верх виконувався суцільно дерев'яним;

- Зводилася мурована споруда з дерев'яною надбудовою, але обкладеною цеглою.

Житлове будівництво, особливо дерев'яне, тривалий час виконувалося із збереженням народних традицій. Найвиразнішими зразками використання народних методів та засобів зведення споруд є житло, що зводилося на околицях міста, на місці колишніх сіл, а тепер районів Красного і Гнідави. Ці будинки були прямокутними або квадратними в плані, одноповерхові, каркасні, рідше зрубні, тиньковані. Прикрашалися невеликими ганками або верандами. Причількові дошки, віконні рами та віконниці, фронти ганків оздоблювалися декоративною різьбою. Широкого застосування в старій (центральної) частині міста набули фахверкові дерев'яні конструкції ("мурування по-пражськи"). Це каркасна система зведення будинків, при якій сам каркас виготовлявся із дерева, порожнини найчастіше замурувалися цеглою та тинькувалися.

Найвідомішою дерев'яною житловою будівлею у Луцьку є садиба майора Франца Зайковського, яка знаходиться по вул. Ярощука, 9 (рис. 1). У давніх документах ця територія називається Воля Передміська. Дерев'яний, майже квадратний в плані, одноповерховий будинок мав шість кімнат, посередині розміщалися кухня з великою піччю, тому димар знаходиться в центрі даху. Дах високий, чотирискатний. Вікна прикрашені оригінальними дерев'яними конструкціями, які збереглися до наших днів. Верхня частина стін оздоблена широким багатоступінчатим карнизом. Такий самий рельєф мали капітелі пілястр, якими декоровані кути споруди. Пілястри розміщені з двох сторін кута, стовбур прикрашений вирізаним прямокутником. До основного корпусу будівлі були добудовані флігелі, які перетворили садибу в п'ять житлових квартир.

Ще одним прикладом суцільно дерев'яної житлової споруди Луцька є шляхетська садиба розташована по вул. Парковій, 5, який належав полковнику Августиновичу. Це прямокутний в плані одноповерховий будинок накритий двоскатним дахом із заломом. Головний фасад симетричний відносно парадного входу із прибудованим ганком. З обох боків від входу приєднано по одному вікну. Ще по два вікна розміщується з кожного боку на фасаді. Над вікнами влаштовані карнизи, які оздоблені орнаментом у вигляді ступінчатих пірамід, такий же декор використаний над входом. Фронти даху прикрашені прямокутними вікнами та пірамідальним різьбленням (рис. 2).

Рис.1. Дерев'яна садиба
по вул. Ярошука, 9 (Фонд ЛДКЗ)

Сьогодні садиба потинькована, побілена та має прибудови, внаслідок чого втратила значення пам'ятки житлової архітектури кінця ХІХ ст.

Рис. 2. Дерев'яна садиба по вул. Парковій, 5

Таке ж вирішення має садиба по вул. Драгоманова, 35. Головний фасад, який виходить на вулицю симетрично витриманий. Композиційним центром фасаду є центральна частина, на якій виділяється вхід із декорованим ганком. Згідно традицій будинок тинькований і побілений. Дах споруди двоскатний. Цікаві елементи дерев'яного оздоблення виконані на фронтоні даху. На гребені даху прибита так звана “дерев'яна берегиня” – прямокутна дошка, до якої були прибиті два вирізьблених елементи подібних на половину масті карт “піка”. Сьогодні залишився тільки один елемент. Причількові дошки, які розходилися від “берегині” до низу даху, прикрашені різьбленим орнаментом у вигляді наконечників стріл. В середині кожного такого наконечника рівномірно вирізані круглі дірки, які відображали певну символіку. На фронтоні розміщено два вікна оздоблені надвіконними карнизами у вигляді фронтонів, боковими вертикальними шалівками та підвіконними шалівками з хвилястими різьбленнями.

До сьогодні збережений дерев'яний будинок по вулиці Романюка. Зараз ця будівля знаходиться в незадовільному технічному стані і не представляє історико-архітектурної цінності. Оригінальним є оздоблення вікон та дверей.

Над ними влаштовані різьблені карнизи. Вікна також прикрашені віконницями із геометричним орнаментом. Цей орнамент повторюється на половинках дверей. В одному кутку будівлі знято частину тиньку, що дозволяє визначити тип конструктивної системи. Споруда належить до каркасної системи стояків та прогонів. Площини стін між стояками заповнені шалівками, між якими вкладений наповнювач із піщано-цементного розчину (рис. 4).

Рис. 3. Частина даху дерев'яного будинку по вул. Драгоманова, 35

Рис. 4. Дерев'яний будинок по вул. Романюка

Аналогічним методом побудовані ще збережені до сьогодні два будинки по вулиці Богдана Хмельницького. Вони одноповерхові, прямокутні в плані, видовжені в глиб ділянки та виходять торцевим фасадом на вулицю. Такі житла найчастіше зводилися малозабезпеченими єврейськими родинами. За визначенням Р.Г. Метельницького, це класичні однородинні житлові будинки [4].

Прикладом зведення дерев'яного житла блокованого типу може бути будинок по вулиці Ковельській. Ця споруда прямокутна в плані, одноповерхова, з високим дахом. Фасад симетрично витриманий, головна вісь проходить по середині і з'єднує дві квартири. На головному фасаді виділяються два входи та по три вікна в кожній квартирі. На фронтоні даху виконані балкони, на які виходили два вікна та двері між ними. Дашок одного із балконів підтримується конструкціями із стовпців, другий балкон зруйнований. Дерев'яними різьбленнями будинок не оздоблений.

На давніх світлинах, картинах та поштових листівках можна побачити, що велика кількість будинків прикрашалася критими галереями, балконами, ганками. Всі ці структурні елементи будівель оздоблювались різноманітними геометричними та орнаментними різьбленнями. Дашки балконів, ганків та галерей підтримувалися стовпцями, які найчастіше були чотиригранні, рідше

круглі. Їх також декорували вирізуванням-профілюванням. Перила балконів оформлялися вирізаними фігурними дошками або навхрест прибитими планками.

До сучасності збережена значна кількість будинків споруджених з використанням змішаної техніки. На жаль, сьогодні через численні перебудови, тинькування та ремонти такого типу житло зведене на рубежі XIX ст. – XX ст. важко відрізнити від будівель споруджених у післявоєнні роки.

Дерев'яні конструкції міських житлових будинків побудованих до поч. XX ст. можна визначити аналізуючи архівні документи. Зображені в них фасади, плани та розрізи житлових будинків, які не збереглися до сучасності дають детальну інформацію щодо вирішення фасадів, організації планування та використання певних конструкцій. Одним із таких прикладів є будинок, який розміщувався по вулиці Гнідавській, 3. Він одноповерховий із мурованим суторіном, а поверх на ньому дерев'яний, це простежується на поперечному та повздовжньому перерізах (рис. 5). На цих кресленнях можна побачити, що стіна споруди з правого боку виконана мурованою на всю висоту. Будинок квадратний в плані, з високим дахом. Головний фасад симетричний відносно центральної осі, на ньому виділяється аттик над дверима із слуховим вікном трикутної форми. Вікна розташовані симетрично відносно дверей, які оздоблені орнаментним різьбленням [5].

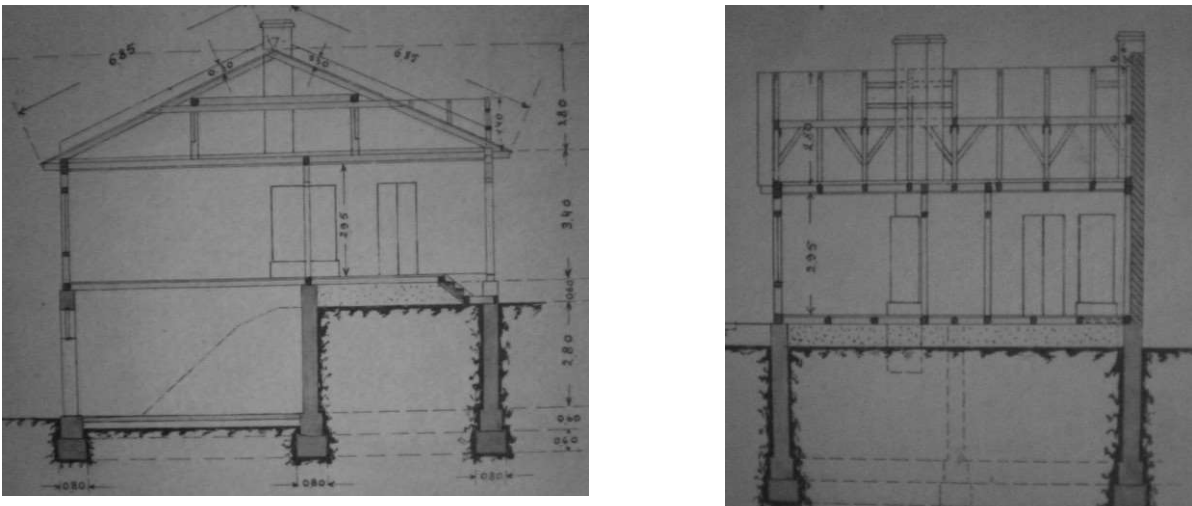

Рис. 5. Поперечний та повздовжній перерізи комбінованого будинку по вул. Гнідавській, 3 (Фонд ДАВО)

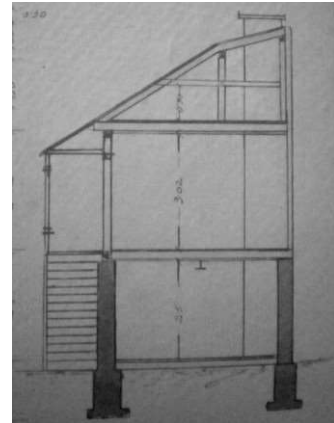
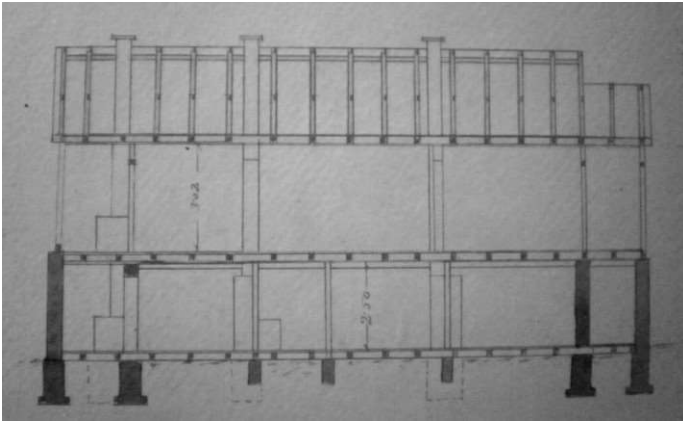

Рис.6. Поперечній та повздовжній перерізи комбінованого будинку по вул. Словацького (Фонд ДАВО)

Аналогічним прикладом комбінованого типу будинку може бути житло по вул. Словацького. Важливо зазначити, що мурованими в партері були тільки несучі стіни, а перегородки – дерев'яними (рис. 6).

В архівних документах віднайдено ще один приклад комбінування матеріалів: стіни, перегородки та перекриття виконувалися дерев'яними, а фундаменти, печі та частини стін біля печей – мурувалися (рис. 7, 8). Такого типу комбінований будинок розташовувався по вул. Бернардинській (сьогодні вулиця Градний узвіз). Із поперечного розрізу будівлі (рис. 8) бачимо, внутрішні двері теж виконані із дерева та оздоблені геометричним орнаментом.

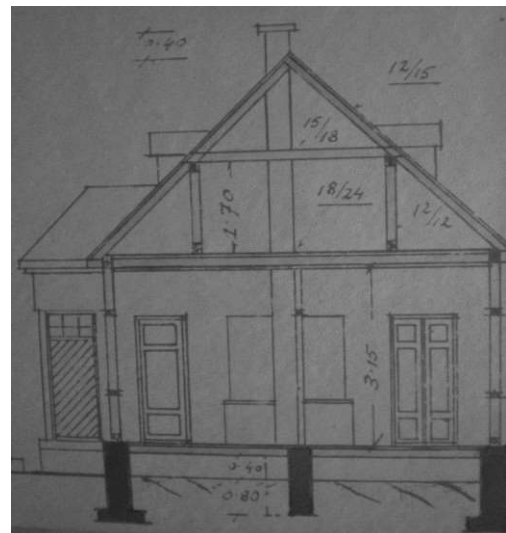
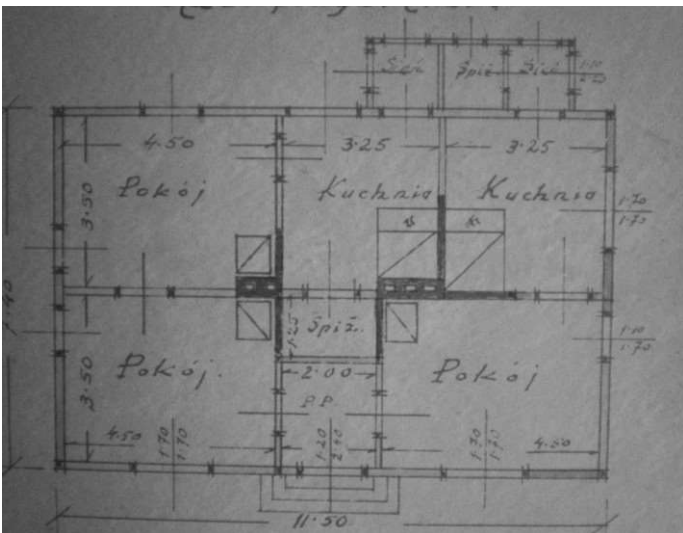

Рис. 7. План комбінованого будинку по колишній вул. Бернардинській (Фонд ДАВО)

Рис.8. Розріз комбінованого будинку по колишній вул. Бернардинській (Фонд ДАВО)

До комбінованого типу житлових будинків можна віднести муровані споруди із прибудованими дерев'яними ганками, верандами та терасами. Ці конструктивні елементи також оздоблювалися різьбленням згідно народних традицій та звичок. Прикладом може бути двоповерховий житловий будинок по вулиці Сенаторки Левчанівської, 11 (рис. 9). Він квадратний в плані, але завдяки оригінальному вирішенню влаштування другого поверху та даху, створено індивідуальний, неповторний ансамбль. На головному фасаді виступає закритий ганок, на який опирається відкритий балкон. Будинок мурований виконаний у "цегляному стилі", але з лівої сторони дворового фасаду прибудована широка дерев'яна крита тераса, дах та перила якої оздоблені фігурним декором. Стовпці, що підтримують дашок мають прямокутну форму із спиляними кутами, прикрашені фігурним вирізуванням.

Рис. 9. Комбінований будинок по вул. Сенаторки Левчанівської, 11

Рис. 10. Дерев'яний ганок прибудований до мурованого будинку по вул. Сенаторки Левчанівської, 11

При влаштуванні дахів, дерево використовувалося у всіх типах міських будинків, незалежно від матеріалу з якого була зведена споруда. Так як, міське житло до початку ХХ ст. не відрізнялося значними розмірами і мало невелику ширину прольоту, то як несучі елементи застосовувалися приставні або висячі крокви (крокв'яні ферми) (рис. 5, 6, 8, 11). Вони склалися із кроквяних ніг (похилі балки на двох опорах), гребеневого прогону (верхній горизонтальний опорний брус для кроквяних ніг), стояків та підкосів, що підтримують кров'яні ноги в середині прольоту, розпірок-ригелів, і схваторок-ригелів, що зв'язують кроквяні ноги між собою, кобилок і брусів, які становлять основу для укладання покрівлі [6].

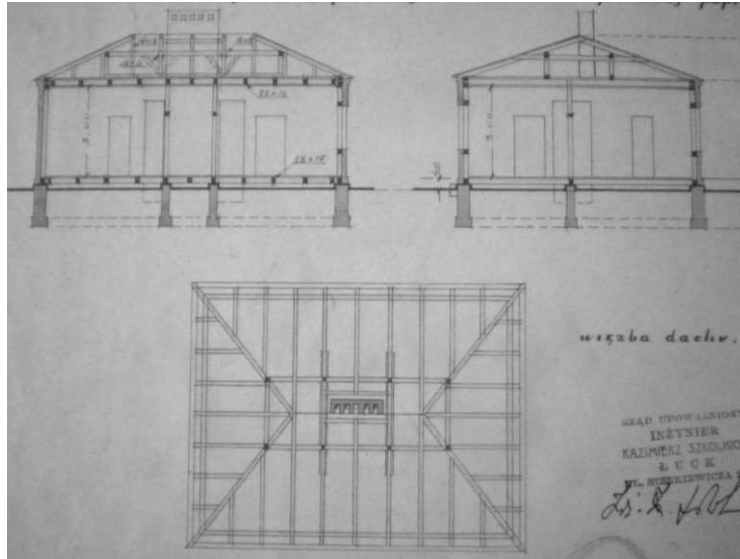

Рис. 11. Повздовжній, поперечний розрізи та план даху будинку по вул. Рівненській (Фонд ДАВО)

Висновки. Таким чином, давнє дерев'яне будівництво у Луцьку становить невід'ємну частку історико-архітектурної спадщини міста. Незважаючи на швидке знищення дерев'яних будівель внаслідок пожеж та гниття, вони були поширеними в міському будівництві до середини ХХ ст. Дерево використовувалося всіма верствами населення при зведенні будь-якого типу споруд, так як було дешевим і вимагало незначних затрат часу на будівництво. Конструктивні, планувальні особливості та декорування дерев'яного житла відображають давні народні вірування, традиції та культуру. Оздоблення елементів будівель у вигляді різноманітних декоративних різьблених символів дозволяє сьогодні відтворити картини побуту та уявлень наших предків.

Список використаних джерел та літератури:

1. З опису Луцького замку складеного урядовцями польського короля за люстрацією 1789 року // Луцьку 900 років: Збірник документів та матеріалів. К.: Наукова думка, 1985. – с. 287.
2. Kraszewski J. I. Wspomnienia Wolynia, Polesia I Litwy. Warszawa: Ludowa Spoldzielnia Wydawnicza, 1985. – s. 177.
3. Дерево в архітектурі і скульптурі славян. М.: “Советский художник”, 1987. – с. 185.
4. Метельницький Р.Г. Деякі сторінки єврейської забудови Луцька. К.: Дух і Літера, 2001. – с. 135.
5. Державний архів Волинської області, ф. 158, оп. 4, спр. 337.
6. Сільські житлові та громадські будівлі / [Хазін В.Й., Лісенко В.А., Бондар В.О. та ін.] – К.: “Вища школа”, 1995. – с. 103.

Анотація

В статті висвітлюються основні особливості дерев'яного будівництва у місті Луцьку до початку ХХ ст., визначаються способи комбінування деревини із іншими будівельними матеріалами у луцькому зодчестві, а також встановлюється роль дерев'яних конструкцій при влаштуванні різних елементів будинку та оздоблення фасадів. Проводиться детальний аналіз деяких дерев'яних житлових споруд Луцька.

Ключові слова: дерево, дерев'яне житлове будівництво, дерев'яні конструкції.

Аннотация

В статье указаны главные особенности деревянного строительства в городе Луцке до начала ХХ века, отображены способы комбинации дерева с другими строительными материалами в луцком зодчестве, а также устанавливается роль деревянных конструкций при обустройстве разных элементов дома и декорации фасадов. Проводится детальный анализ некоторых деревянных жилых сооружений Луцка.

Ключевые слова: дерево, деревянное жилое строительство, деревянные конструкции.

The summary

In the article the main peculiarities of wooden buildings in the town Lutsk on the beginning of 20 century are payed attention to the ways of combining wood with other building of Lutsk are determined, also the role of wooden constructions while organizing different elements of fuildings and decorating of facades are established. There is also driven analyzing in details of some wooden housing huldings.

Key words: wood, woodenly house building, woodenly constructions.